

Türkiye’de İslamcı Düşüncenin İslam-Sol İlişkisine Yaklaşımı: Umran Dergisi Örneği

Islamist Thought's Approach to the Islam-Left Relations In Turkey: The Case of Umran Journal

İsmail ŞÜKÜR

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD
hayatimegitim@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4517-2933>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 03.10.2020

Kabul Tarihi: 05.12.2020

Yayın Tarihi: 16.12.2020

ISSN: 2147-6071 **CİLT:** 8

E-ISSN: 2147-7035 **SAYI:** 2

Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

Türkiye’de İslamcı Düşüncenin İslam-Sol İlişisine Yaklaşımı: Umran Dergisi Örneği

Özet

Bu çalışmanın amacı, yakın dönemde sosyalist çevrelerde gelişen "sol ilahiyat" kavramına yönelik İslamcı düşüncenin yaklaşımını, Umran Dergisi örneğinde incelemektir. Çalışma, nitel araştırma desenine bağlı olarak Umran Dergisi’nde “sol ilahiyat” kavramına ilişkili yazıların taraması yapılarak gerçekleştirilmiştir. Umran Dergisi, kendi varoluşu gereği İslam’ın ontolojik ve epistemolojik niteliğini sarsmaya yönelik girişimlere karşı koyduğundan, “sol ilahiyat” konusunda da benzer bir yaklaşım geliştirmiştir. “Sol ilahiyat” kavramının ayrıntılı olarak ele alındığı dergide, ağırlıklı olarak kavramın geliştirilmesindeki yönetime yönelik İslam referanslı bir tenkit söz konusudur. “Sol ilahiyat” kavramı etrafında gelişen yazın, “seküler bir teoloji oluşturma girişimi” olarak görülmektedir. Dergide; “sol ilahiyat” kavramının, Müslümanların içinde buldukları toplumda cereyan eden haksızlıkları fark etmede onları uyandırma işlevi dışında bir katkısı olmayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Umran, “sol ilahiyat” kavramı yerine, İslam düşüncesi içinden doğacak eleştirel bir söylemin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İslamcı Düşünce, Sol İlahiyat, Umran

Islamist Thought's Approach to the Islam-Left Relations In Turkey: The Case of Umran Journal

Abstract

The purpose of this paper is to examine the Islamic thought's approach to the concept of "left theology", which has recently developed in socialist circles, in the example of Umran Journal. The study was carried out by scanning the articles related to the concept of left theology in Umran Journal based on the qualitative research design. Umran Journal has developed a similar approach to left theology, as it resisted attempts to undermine the ontological and epistemological character of Islam due to its own existence. In the journal, in which the concept of left theology is discussed in detail, there is an Islamic-referenced critique of the method in the development of the concept. The literature that develops around the concept of left theology is thought as an "attempt to establish a secular theology". It is thought that the concept of left theology will not contribute to Muslims' awareness of the injustices in their society, other than the function of awakening them. In this context, Umran emphasizes the necessity of a critical discourse arising from Islamic thought instead of the concept of left theology.

Keywords: Turkey, Islamist Thought, Left Theology, Umran

Giriş

Çalışmanın konusu olan Umran Dergisi 1991 yılı Nisan ayında ‘‘AKV-Bülten’’ adıyla üç ayda bir yayımlanmaya başlamıştır. Dergi, 1993’te bugünkü adıyla çıkmaya başlamış ve 1998’den itibaren aylık olarak yayımlanmaktadır. Uzun soluklu bir yayım hayatı olan dergi, çizgisini açıkça tarif etmektedir:

Umran Dergisi, ‘Yeni Soğuk Savaş’ olgusundan ‘İlmli İslâm’ projelerine kadar bir dizi senaryoya da dikkat çekerek Müslümanları uyanık ve dikkatli olmaya çağırdı. Aynı yıllarda entelektüel çıtasını daha da yükselten Umran; İslâm düşüncesi, dil-kültür-medeniyet, Batı’nın bunalımı, Dünya’nın bunalımı, İslâm dünyasının dinamizmi, İslâm’ın Protestanlaştırılması gibi konuları vukûfiyetle tahlil etmiştir. Batı uygarlığı ve Batı-merkezli küresel sistemin kaçınılmaz iflası karşısında İslâm’ın ve İslâm dünyasının dinamizmini özgüven yüklü bir derinlikle ortaya koyan Umran, ‘21. Yüzyılı İslâm’ın belirleyeceğini’ ısrarla vurgulamaktadır (Umran, 2 Eylül 2020).

Buna göre Umran açısından İslam’ın belirleyiciliği ve üstünlüğü ortadadır. Umran, İslam’ın maruz kaldığı ve muhtemelen kalacağı ‘‘yıpratma’’ girişimlerine karşı Müslümanları uyandırma ve İslam’ı da koruma görevini üstlenmiştir. İslam açısından Aydınlanma sonrası ortaya çıkan ideolojilerle birlikte değerlendirilmek bu ‘‘yıpratma’’ girişimlerinden biri olarak düşünülebilir. Bu bağlamda İslam ile sol ya da sosyalizm ilişkisinin ele alınması, İslam’ın sol ya da sosyalist kavramlarla düşünülmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Soğuk Savaş’la birlikte Doğu Bloku içinde yer alan bazı Arap/İslam devletlerinde politik konjonktürün etkisiyle Mustafa Sibai’nin (1976) ‘‘İslam sosyalizmi’’nde olduğu gibi fikirler ortaya atılmıştır.¹ Modern bir siyasal ideoloji olarak sosyalist düşüncenin doğuşu ve İslam coğrafyasına intikaliyle birlikte gelişen ‘‘İslam’ın sosyalist yorumuna’’ ilişkin tarihsel sürecin ayrıntılı olarak ele alındığı Ertuğrul Cesur’un (2017) Müslüman Sosyalistler adlı çalışması ufuk açıcudur. Bahsi geçen süreçte İslam ve sol ilişkisine yönelik fikir üreten düşünürleri ve onların görüşlerini incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de gerek ana akım din görüşünü eleştirme gerekse solun dine yönelik bakışını gözden geçirme maksadıyla İslam ve sol ilişkisi üzerinden İslamcı ve sol çevrelerde benzer bir yazın yeniden ortaya çıkmıştır. Bu açıdan sosyalist düşüncede din ile solun ilişkisini ele almada Birikim² çevresi dikkati çekmektedir. Aynı şekilde İslami yazının içinden de ana akım din

¹ Bu doğrultuda fikir üreten başlıca düşünürler; Hasan Hanefi, Seyyid Kutup, Ali Şeriatî, Mevdudî, Hasan el-Benna, M. Mahmut Taha olarak sayılabilir.

² Dergi 1975’ten itibaren yayımlanmaktadır. 12 Eylül dönemindeki yasağın ardından 1989 yılından itibaren aralıksız neşredilmektedir. Ömer Laçiner, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora derginin öne çıkan yazarlarıdır. Derginin, diğer sol/sosyalist çevrelere kıyasla özellikle ikinci yayım döneminde (1989 sonrası) farklı görüşteki yazarlara söz hakkı vermesi ve bu doğrultuda tartışma ortamı geliştirmesi ve en önemlisi ‘‘...liberalizmle

anlayışını³ sol ya da sosyalist kavramlar üzerinden eleştiren girişimler mevcuttur. Bu girişime İhsan Eliaçık örnek verilebilir. İhsan Eliaçık'ın geleneksel din anlayışına getirdiği eleştirileri konu eden yazılara Umran Dergisi'nde de yer verilmiştir. Umran, benimsediği İslam anlayışına karşı hem sol hem de İslami çevrelerden yapılan müdahalelere cevap vermiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı İslam ve sol ilişkisine yönelik “sol ilahiyat” başlığında geliştirilen yazın karşısında İslamcı çevrelerin yaklaşımını Umran Dergisi örneğinde kavrayabilmektir.

Umran Dergisi, içinde bulunduğu evrenin genişliği ve çeşitliliği göz önünde bulundurularak çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Gerek Umran Dergisi'nin “sol ilahiyat” yazını karşısındaki tutumunu gerekse İslamcı düşünce merkeze alındığında bu tutumun mahiyetini betimlemek için örnek olay (Punch, 2014) (Vennesson, 2015) inceleme yöntemi benimsenmiştir. Dergi içinde konuya ilişkin yazılar taranarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler, betimleme ve örüntü (Miles - Huberman, 2015) yöntemiyle kodlanmıştır. Betimleyici kodlama veri kaynağından alınan ham verinin özgünlüğünü koruyarak çalışmanın amacına uygun bir şekilde aktarımı ve açıklanmasıdır. Örüntü kodlama ise betimleme sonucunda elde edilen verinin ilgili diğer verilerle bağlantısını; benzer ve farklı yönler, sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında izah etmeye dayanır.

1. Birikim'in “Sol İlahiyat”ı Karşısında Umran

Birikim Dergisi sosyalist düşünce çevresinde özgün bir konuma sahiptir. Liberal sol bir yazın ortamını teşvik etmesi sebebiyle farklı düşünce çevrelerinden kişilerin yazılarına rastlamak mümkündür. Çalışmanın konusu bağlamında dergi, İslam ve sol ilişkisi üzerinden konuşma ortamını “sol ilahiyat” yazını öncesinde de gerçekleştirmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarla birlikte dergide “Medine Vesikası” bağlamında sol içi ve dışından düşünürlerin katıldığı diyalogik bir tartışma yürütülmüştür (Cengiz, 2020).

Çalışmanın kapsamı açısından “sol ilahiyat” kavramı çerçevesinde Birikim'de yer alan bütün içeriği incelemek olanaksızdır. Ancak “sol ilahiyat” konusunda fikir üreten yazıları çeşitli başlıklarda sınıflandırmak mümkündür. Birincisi, bu kavramı çeşitli yönlerden olgunlaştırmaya çalışanlardır. İkinci grup ise daha çok sol hassasiyeti içeren yazarlar tarafından ele alınan, solun dini kavramlarla düşünülmesine çekimser yaklaşan yazılardır. Üçüncü grupta ise bu girişimin; gerek sağ, muhafazakâr gerekse sol kesimde hakkın gözetilmesini engelleyen duvarların fark

sosyalizm arasındaki farkları ortadan kaldıran bir dil...” kullanması sebebiyle “liberal sol” bir çizgi oluşturmaya çalıştığı iddia edilmektedir (Öztürk, 2011, s. 178).

³ Burada devletin din bürokrasisi üzerinden desteklediği “Sünni İslam” kastedilmektedir.

edilmesini sağlaması açısından değerli görenlerdir. Bu gruptaki yazarların⁴ İslamcı dahil farklı dergi çevrelerinde de yazıları yer almaktadır.

Öncelikle Birikim’de “sol ilahiyatın” inceleme konusu yapılması, ilahiyatın sol ve sağ iki farklı yorumu olduğu iddiasının ortaya atılması sonucunda sol ile İslamcı düşüncüyü bir arada ele almayı öngörmektedir (Alpman, 2018). Birikim’in “Sol ve İlahiyat” sayısında ağırlıklı olmakla birlikte “sol ilahiyatın” kapsamına giren yazılar farklı sayılarda yer almaktadır. “Sol İlahiyat” kavramının teorik alt yapısını inşa etmede Kazım Özdoğan, Burhan Sönmez, Dilek Zaptıoğlu ve Devrim Aydın Akkoç ön plana çıkmaktadır. Bunlardan Devrim Aydın Akkoç (2010) modernliğin kötülükleri karşısında İslam ve sosyalizmin bir arada olabilme imkanını sorgulamaktadır. Akkoç, geçmişte başarısızlıkla sonuçlanan İslam ve solun ortak yönlerine vurgu yapması yerine her kesimin kendi söylemini geliştirmesi gerektiğini düşünmektedir.

Birikim’de “sol ilahiyat” kavramı üzerinde önemle duran bir diğer yazar da Kazım Özdoğan’dır. Bu kavram etrafında teorik bilgi üretmeye çalışan diğer yazarların bazılarında rastlandığı üzere Özdoğan (2010a) da dine bakış noktasında işe Marx’ı kısmen aklamakla başlar. Buna göre Marx, dini ahyon olarak tanımlamakla dinin kendisine değil, onun toplumsal işlevine gönderme yapmıştır. Buradan hareketle Özdoğan (2010a, 36) “... Ortodoks Marksist din anlayışına, her şeyden önce de onun 18. yüzyıl burjuva felsefesinin ve anti-klerikalizmiyle sınırlı bayağılaşmış okuma...” tarzına karşı durmakta, “...sosyalizm[in], insanın tanrı tahayyülünün olumsuzlanmasında ifadesini bulan öz bilinci değil, bilakis insanın müsbet öz bilinci...” olduğunu düşünmekte ve bu yüzden “... Marksizmi ... ebleh ideolojik otoritelere bağlı, kapalı ve donmuş bir sistem değil, çeşitli yorumlara açık ve dolayısıyla yeni bir İslami yoruma da elverişli devinim halinde bir düşünce sistemi...” olarak algılamak gerektiğini söylemektedir.

Özdoğan (2010b) genel olarak İslam’ın sağcı muhafazakâr kesim tarafından kendi din anlayışlarına göre şekillenen sabit bir yorum çerçevesinde (Gazali Sünniliği) ele alındığını ve toplumun kalanına dayatıldığını düşünmektedir. “Sol ilahiyat” girişimini Tanrı’nın (kudret ve merhamet temeli yerine adalet ve merhamet temelinde) ve dinin yeryüzünün egemenlerinin etkisinden bağımsız olarak yeniden değerlendirilebilmesi açısından önemli görmektedir.

Burhan Sönmez (2009) ise solun din anlayışı ve ütopya kavramı arasında kurduğu ilişki üzerinden “sol ilahiyatın” tasvirini yapmaktadır. Bu bağlamda solun din anlayışının geleneksel olandan farklı olarak bir ütopya üzerinden aktif olarak daima kurula geldiğini iddia etmektedir. Buna göre geleneksel din anlayışı ilahi bilginin derinliğindeki gerçeğe bir ütopyası olmadığı

⁴ Umran Dergisi’de de yazılarına yer verilen Dilaver Demirağ öne çıkmaktadır.

için (bir diğer ifadeyle aklını kullanmaktan vazgeçtiği için) ilgi duymamaktadır. Sönmez açısından “sol ilahiyatın” geleneksel ilahiyattan temel farkı budur.

Sönmez (2010) dinin bir ahlak manifestosu olduğunu belirtmektedir. Ahlakın “kamusal biçimi olan fikhın” modern hukuka karşılığı olduğunu düşünmektedir. Marx’ın ise her türlü hukuku tarihsel⁵ olarak gördüğünü hatırlatmaktadır. Sönmez’e göre fıkıh kutsal kitaptan sonra ortaya çıkan bir okuma biçimidir ve Marx’a atıfla egemenlerin kontrolünde ve ezilenlerin karşısında olduğundan onun etkisiyle ortaya çıkan din⁶ de Ali Şeriatî’nin eleştirdiği dine denktir. Sönmez (2010, 16) “sol ilahiyatı” “yeni bir din eleştirisi” ve “din eleştirisinin eleştirisi” olarak tanımlamaktadır. “Sol ilahiyat’ tartışması, İslam ile sol arasında bir birlik çağrısı değil, herkesin kendine ve ötekine yeniden bakma arzudur” (Sönmez, 2010, 17).

Dilek Zaptçioğlu (2010, 88) ise Türkiye’de “dinin ekonomik, politik, kültürel alanlarda ‘tanım erki’nin tek mercii haline gelmesinin, modern toplumun dini cemaat bazında kompartımanlaştırılmasının sorunlarımızı çözeceğine değil daha da” derinleştireceğine, “seküler zemini ortak yegâne dil” olarak kullanmamız gerektiğine inanmaktadır. Zaptçioğlu (2009) dinin sınıfsal olduğunu düşündüğünden insanların din algısının da sağ ve sol yorumları olabileceğini ve bu sebeple sol bir ilahiyatın ancak pratiğin içinde, seküler solla aynı pratik içinde gelişebileceğini düşünmektedir. Zaptçioğlu “sol ilahiyatın” teolojik önermeler yerine sınıf çelişkileri üzerinden ezilenlerin dinsel pratiklerine odaklanılması gerektiğini düşünmektedir.

Derginin yazar kitlesinin niteliği dikkate alındığında Ömer Laçiner⁷, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora gibi yazarlar merkezde yer alır. Bu yazarların derginin ideolojik çekirdeğinin oluşmasında belirleyici oldukları aşikardır. Bu bağlamda Birikim’de etkin olan Murat Belge de (2017) (2020) “sol ilahiyatın” savunucularının yaptığı gibi Marx’ın din konusundaki yorumunun iki yönlü anlamına vurgu yapmaktadır. Türkiye’de Kemalizmin özellikle “dinin halkın afyonu” olarak onları “uyuşturduğu” görüşünü savunması ve sosyalist solun da Kemalizmle olan ilişkisinin, solu din konusunda çıkmaza sürüklediğini düşünmektedir. Belge, dinle tamamen bağıyı koparan aydın tipinin sosyalizm ya da Marksizm değil aydınlanmacı

⁵ Tarihsel olması diyalektik yöntemle değişime açık olduğunu ifade etmektir. Bu durumda geleneksel din anlayışının etkisiyle dondurulmuş ve kalıplaşmış fıkıh anlayışının da değişime uğraması gerektiği ima edilmektedir.

⁶ Dinin kendi tarihsel bağlamında ortaya çıktığı özgün halinden soyutlanarak Althusserci deyimle devletin ya da egemen ideolojik, iktisadi ve politik sistemin çıkarları doğrultusunda halkın yönlendirilmesine hizmet eden bir aygıtta dönüştürülmesi kastedilmektedir.

⁷ Birikim’in genel yayın yönetmenidir.

Batıcılığın (Kemalizm’in) sorunsalı olduğunu belirterek Birikim’in din konusunda geleneksel sosyalist düşünceden farklı bir yerde durduğunu belirtmektedir.

Birikim’in “sol ilahiyat” girişimi karşısında İslamcı çevrelerden cevap veren dergilerden birisi de Umran’dır. Dergi, Birikim’in 2010 yılı Şubat ayında “Sol ve İlahiyat”⁸ başlığıyla yayımlanan sayısına aynı yılın Nisan ayında “Seküler Teoloji” ve “İslami Sol” alt başlıklı sayıyla karşılık vermiştir. Derginin başlığından da anlaşılacağı üzere Birikim’in sol ile dini birlikte ele alması en başından “seküler bir teoloji” oluşturma girişimi olarak tanımlanmıştır.

Dergide yer alan yazılar “sol ilahiyat” kavramını farklı açılardan değerlendirmektedir. Söz konusu sayıda Mustafa Aydın (2010) kavram çözümlemesi yapmakta ve dinin (İslam) modern kavramlarla ele alınabilmesinin mümkün olduğunu fakat din söz konusu olduğundan bütünlüğün gözden kaçırılmasıyla bu girişimin sağlıklı bir sonuca varamayacağını düşünmektedir. Bu açıdan İslam’ın özel mülkiyet hakkını gözetmesi açısından kapitalizmle ilişkilendirilebileceğini, diğer taraftan mülkiyetin mutlak olmayışı, kulun kullanımına yaratıcı tarafından verilmesi ve gerektiğinde devlet eliyle müdahale edilebilir olduğunun kabul edilmesi açısından da sosyalizmle bağlantı kurabileceğini belirtmektedir. Bu sebeple Aydın’a göre İslam’ın belirli bir modern kavram çerçevesinden bütünüyle ele alınabilmesi mümkün değildir. Bunu kanıtlamak için Aydın, kavramların oluşumunda iki farklı yoldan bahsetmektedir: Nesnel gerçeklik öncesi realist yol ve nesneden sonraki nominalist yol. Dini kavramların genellikle birinci süreçte oluştuğunu ve başlangıçta somut bir şeye karşılık gelmediğini belirtmektedir. Nesnel bir kavramla bağdaşınca da sembolik hale dönüştüklerini ifade etmektedir. Bu durumda evrensel olan, belirli bir bağlam ve şartta ortaya çıkmayan nesne öncesi bir kavram olan adaletin dinin (İslam’ın) esas ilkesi sayılabileceğini düşünmektedir. Batıda kültürel ve siyasal birikimin sonucunda elde edilen eşitlik ise nesnel bir durumu ifade eden bir kavramdır. Bu durumda İslam açısından her şartta mutlak adaletin sağlanması ile mutlak eşitliğin sağlanması aynı şeyler değildir. İslam açısından bazı eşitliklerin adaletsizlik doğurması mümkün iken, adaletin eşitsizliğe sebep olması beklenemez (Aydın, 2010).

Aynı sayıda yer alan başka bir yazıda Metin Önal Mengüşoğlu (2010) dindarlığın modern ve seküler biçimlerine de dikkati çekmekte, yazıya konu olan girişimlere bu zaviyeden de bakılmasını önermektedir. Bu doğrultuda İslam ile solun birlikte ele alınmasına cevap vermeden önce din ve dindarlık kavramlarını yeniden değerlendirmektedir. Buna göre din denildiğinde yalnızca semavi dinlerin, dindar denildiğinde de bu dinleri yaşamının merkezine

⁸ Aynı dergide kaleme alınan yazılar sonrasında İletişim Yayınları (2015) tarafından “Sol İlahiyat: Dini Soldan Okumak” adıyla yayımlanmıştır. Dergide “sol ve ilahiyat” şeklinde yer alan başlık, kitabın basımında ‘sol ilahiyat’ şeklindedir.

yerleştiren kişilerin anlaşılmasının yanlış olduğunu söylüyor. Mengüşoğlu'na göre din (2010, 27) “yol demektir ve kişinin bir ömür üzerinde yürüdüğü ana yol, ana cadde onun dinidir.” Bu tanımlamaya göre kişinin laik, Kemalist ya da Marksist olması demek onun bu yol üzerinde hayatını anlamlandırması ve nihayetinde o minvalde bir dine sahip olması demektir. Bu bağlamda Mengüşoğlu açısından İslam'ı gönülden yaşayan dindar bir Müslümana yönelik neredeyse fikren ve pratikte çökmüş sol üzerinden “ideal bir dindarlık biçimi”⁹ tavsiye etmenin toplumsal ve siyasal alanda rakip istemeyen öteki dindarların¹⁰ kendilerine alan açma girişimidir. Bu girişimin sebebini ise Türk Müslümanlığındaki Şii etkisine ve iddia edildiği gibiyse Ebuzer'in dünya nimetlerine sırt çeviren özgün görüşlerine bağlamaktadır. Mengüşoğlu'na göre takva da Ebuzer'de olduğu gibi sosyal ve ekonomik hayattan soyutlanarak değil bizatihi müdahil olarak elde edilmelidir. Nihayetinde Ebuzer de sahabeden yalnızca bir örnektir ve onun dışında varlıklı ve peygamberin değer verdiği sahabeler bulunmaktadır. Bu açıdan Müslüman servete düşman değildir ve İslamiyet mülkiyet hakkını önemser. “Müslümanlık yüksek bir ahlak üzere yaratılmış bulunan bir Allah Elçisinin modellik ettiği biricik adalet dinidir” (Mengüşoğlu, 2010, 33). Mengüşoğlu'na göre “sol İslam” bahsinin bilinçaltında 1923 devrimlerinden beri Müslümanlara; iktidarın, varlığın, statünün ve servetin layık görülmemesi yatmaktadır: “Besbelli ki ‘öteki’ dinlerin gönüllü veya gafil dindarları, Müslümanları mistik geleneklerindeki söyleme hapsederek ‘bir lokma bir hırka’ felsefesi ve pratiğine sürgün etmek istemektedirler” (Mengüşoğlu, 2010, 35).

Aynı sayıda Mustafa Tekin (2010) İslam ve sol ilişkisi üzerinden gelişen son dönem yazını sınıflandırıyor ve genel olarak iktisat temelli bir yaklaşım benimsenmesini eleştiriyor. Tekin'e göre (2010, 37) İslam ve sol ilişkisinin ele alındığı dergi¹¹ çevrelerinde iki temel yaklaşım ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, Hasan Hanefi ve Muhammed Arkoun gibi isimlerin dillendirdiği, solun içinden İslam'ın yeniden tanım bulduğu; teolojinin antropoloji haline geldiği bir ‘İslami sol.’ İkincisi ise, ‘sol’un dillendirdiği hassasiyetlerin İslam'ın yüzleri ya da boyutlarından biri olarak İslam'da içerildiğinden hareketle bir İslam ve sol ilişkisini vurgulamak.

Tekin (2010) İslam ve sol ilişkisine yönelik söylemin “İslamcı” geçmişi olmakla birlikte seküler, politik bir yol izleyen yönetim zümresinin iktidarına denk gelmesinin manidar olduğunu belirtmektedir. 1980’li yıllardan sonra kentlerde “burjuvazileşen” Müslümanlarda

⁹ Bu model sahabe Ebuzer üzerinden meşrulaştırılmaktadır.

¹⁰ Bu dindarlar Kemalistler, solcular, vb. olarak tanımlanabilir.

¹¹ İslamiyat, Doğudan, Özgün Düşünce ve Birikim olarak sıralamaktadır.

yeni belirginleşen sınıfsal özellikler İslamcılığın ideolojik özelliklerinin önüne geçmiştir. Bu süreçte reel hayatta ortaya çıkan özellikle ekonomik problemlerin tenkit edilmesi sırasında İslam, sol ile bazı kavramların¹² kullanılması zemininde bir araya gelmiştir.

188. Sayıda ise kendisiyle yapılan söyleşide Abdurrahman Arslan (2010) İslam ve solun doğasındaki temel farklılıkları hatırlatıyor: Solun genel olarak kapitalizmin üretim ve tüketim sistemini sorguladığını ve bu dünya ile ilgilendiğini, İslam'ın ise insanı¹³ temel aldığını ve her iki dünyayı anlamlandırdığını not ediyor. Sosyalizmin eşitlikçi ideolojisinin esasında Aydınlanmanın eseri olduğunu ve bireysel ve kültürel farklılıkları törpülediğini düşünüyor. Arslan'a (2010, 43) göre "sosyalizmi basitçe bir kapitalizm karşıtlığı ve bölüşüm meselesine indirgeyen sıradan sol ve sıradan Müslüman entelektüel zihinler ancak İslâm'la sosyalizmin bir sentezinin olabileceğini söyleyebilir." İslam tarihindeki bazı kişileri ve tutumları sol ya da sosyalizme yakıştırmak hatalı bir tarih okuma usulüdür. Bunun sebebi moderniteyle karşılaştıktan sonra Müslümanların kendi anlam dünyasından kavramlar üretememesidir. Arslan (2010) Kurtuluş Teolojisi ile "İslami sol" ya da "sol İslam" benzetmesine katılmıyor. Kurtuluş Teolojisine Avrupa Hıristiyanlığının baskın yapısından ve öteden beri Hristiyanlık adına yapılan zulümlerden dolayı ihtiyaç olduğunu düşünüyor. Bu alanda emek veren Leonardo Boff, Gustavo Gutierrez gibi kişilerin epistemolojik altyapısı olan çalışmalarıyla, İslami sol adına yapılan, yöntemden yoksun, bazı ayetlerin kendi bakış açılarıyla yorumlanmasına dayanan çalışmaların karşılaştırmaya bile giremeyeceğini düşünüyor. Arslan'a göre Müslümanlar, kapitalizmle mücadelede sol kavramların yardımına koşacağına, kapitalizmin nedeni olduğu düşünülen "her daim kendi çıkarı peşinde koşan özerk birey" ile İslam'ın tasvir ettiği mümin(e) kişi arasındaki farktan hareket etmeliler. Bu açıdan "sol İslam" çabası nedene değil sonuçlara odaklanmaktadır. Böylece İslam adına düşünce geliştiren sentezcilerin¹⁴ kendilerini öteki üzerinden tanımlama tuzağına düştüklerini söylüyor. Bu kişilerin Batı'nın gelişim çizgisindeki ideolojik çerçeveden hareketle¹⁵ kendi toplumlarına bir bakıma modernleşmeci bir reçete önerdiklerini ve bunun da İslam'ın öngördüğü insan ve toplum biçiminden bağımsız olarak esasında iktisadi düzeyde gelişmeci bir amaç taşıdığını düşünmektedir.

Arslan (2010, 47) "Sol İslam" yorumlarının tekrar ortaya çıkmasını:

¹² Tekin (2010) "sınıfsal çelişki", "paylaşım" ve "kapitalizmin eleştirisini" örnek vermektedir.

¹³ Burada solun da kapitalizmle birlikte sorunun kaynağına inmeden aynı paradigma içinden konuşma durumunu hatırlatıyor. İslam'ın nefsi sorgulamasını bu anlamda değerli buluyor. Solun; kapitalizmin üretim biçimini mi insan ve toplum tasavvurunu mu mesele yapacağını soruyor.

¹⁴ Faik Bercavi, Mustafa Sıbai, Ahmet Şevki, Roger Garaudy, Hasan Hanefi ve Abdülkerim Suruş gibi isimler zikredilebilir.

¹⁵ Bu yeri geldiğinde milliyetçi, liberal, sosyalist olabiliyor.

... “Müslümanların kapitalist ilişkilerin ve neoliberal dünyanın bir parçası olmaya başlamaları; kapitalizmin dediği anlamda sermaye sahipliği yapmaya başlamaları ve bunların Müslüman zihin üzerinde yaptığı dönüştürücü etkileridir. Müslümanların aydın ve zengin kesimi, azınlıkta olmalarına rağmen artık bu kültürün getirdiği yeni zevklere, yeni tüketime, yeni iktidar imkânlarına öncülük yaparak Müslümanları peşlerinden sürüklemeye başlamıştır” diyerek açıklamaktadır.

İslam ve sol çerçevesinden yapılan eleştirilerin paradigma içinde kaldığından önemli bir sonucu olmayacağını düşünmektedir. Ancak “devlet sosyalizmi ve İslam adına kutsanmış bir Leviathanı” ortaya çıkarabilir (Arslan, 2010).

Arslan (2010) liberalizmin Hıristiyanlığın üzerinden doğup geliştiğini ve bu sonrasında muhafazakarlık ve sosyalizmin de bu süreçte gelişen tadil edici ideolojiler olduğunu düşünmektedir. Haliyle bu üç ideolojik tavrın paradigma içi farklılıklardan ibaret olduğunu, İslam’ın ise farklı bir paradigmaya karşılık geldiğini belirtmektedir. Bu sebeple İslam ile sosyalizmi beraber okuma girişimlerinin yöntem hatasına düştüğünü ve önemli bir kazanım sağlamayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla liberalizmin kötülüklerine sosyalizmin eşitlik kavramıyla değil İslam’ın adalet ilkesiyle karşı çıkılabilir.

Umran’da sol ve İslam ilişkisine yönelik Dilaver Demirağ’ın yazılarına sıklıkla rastlanmaktadır. Umran’ın 188. Sayısında yer alan “İslam Sosyalist Olur mu?” adlı yazısında Demirağ (2010a, 50) ... “sosyal adaleti merkeze koymak için sosyalist olmaya gerek yok, İslam bu konuda yeterince birikime sahip. Sol vurgusunun yapılmasına neden olan sağcılaşmış yani muhafazakârlığa dönmüş din anlayışlarının bunu unutulmaya terk etmiş olmasıdır” demektedir. Soldan kavram devşirmeye İslam’ın ihtiyacı olmadığını düşünmektedir. Yapılan; unutulan şeyleri hatırlatmak, sağcı din anlayışına karşı koymaktır.

Demirağ’a (2010a, 50) göre:

İslami Sol adı ile çıkan dini algının belki de en önemli faydası, dinini hakkı ile kavramış Müslümanlara kapitalizm denen kurt tarafından nasıl kemirildiklerini, dinin en büyük düşmanının salih amel ile infak eden, fazlasına talip olmayıp kişinin dengeli bir hayat sürdürmesi için yeter olandan fazlasının ona yük olduğunu bilen zenginlerin yerini alan ve burjuva sıfatını kendine layık gören zengin dindarlar olduğunu gösterdi.

Demirağ da liberalizmin ya da sosyalizmin öngördüğü insan ve toplum modelinin bu dünyaya içkin olması ve İslam’ın adaletin ve özgürlüğün kaynağı olan Allah’a kulluk yoluyla aşkın bir ilişki biçimi öngörmesi bağlamında Arslan (2010) ile benzer düşüncelere sahiptir. Yine de dinin insanların modern dünyanın tuzaklarını çözmesinde sosyalizm, anarşizm gibi düşüncelerin

kavramlarına ihtiyaçları olduğunu düşünür. Ancak Demirağ açısından İslam ile solun ya da sağın birlikteliği imkânsızdır.

Demirağ (2010a) “sol İslam” girişimiyle yapılmak istenileni, İslam’ı sağ ve muhafazakâr eksende algılanmasından kurtarmak ve İslam’ın zamana göre yorumlayabilen (kastedilen İslam fihkidir) herhangi bir güç odağına bağlılığı olmayan, ezilenlerden yana tavır koyabilecek düşünür yetiştirilmesine imkân sağlamak olarak görüyor.

Demirağ (2010a) muhafazakâr kesimin iktidarın imkânlarından faydalanırken haksızlığa uğrayan toplum kesimlerinin karşısında sessiz kalmaları ve vicdan sahibi Müslümanların bu yeni tip sermayedar gruptan kendilerini ayırmak için İslam’ın sol¹⁶ yorumuna başvurduklarını ifade ediyor. Bunun karşısında Demirağ (2010a, 52) sol ve ilahiyat konusunda yanlış gördüğü girişimi şöyle ifade ediyor: “Birikim dergisinde Sol (ve) İlahiyat adıyla çıkan yazıların genelini göz önüne aldığımızda İslami Sol, sosyalizmin İslam’ın içine sokulması biçimine dönüşüyor ki doğal olarak İslam’a hakkı ile sahip çıkan Müslümanlar bu duruma karşı çıkıyorlar.”

Demirağ sosyalist sol ile İslam arasındaki temel farklılığın adalet kavramına olan yaklaşımları olduğunu söylüyor: Sosyalist sol için adalet dünyevi bir eşitliğe (ve genellikle mutlak) karşılık gelirken İslam adalete metafizik bir anlam yüklüyor. Aydınlanma öncesinde yasa, düzen ve kozmik denge üzerine kurulu olan adalet kavramı Aydınlanmayla bu ontolojik temelden kopartılarak teorik düzeyde normatif, toplumsal düzeyde de eşit olma hali olarak algılanmaya başladığını düşünüyor. Böylece adaletin tecellisinde kozmik dengeden tarafların eşitliğine doğru bir değişim yaşandığını, sosyalist solun da bu kozmik dengeyi dikkate almadan öngördüğü eşitlik anlayışının İslam’a uymadığını belirtiyor.

Aynı sayıda Mehmet Babacan (2010) Müslüman orta sınıfın daha da belirginleşmesi ve dünyevileşmesi sonucunda yaşanan toplumsal krizden bahsediyor. Bu yazıda da “sol İslam” ile ortaya çıkan durumu Müslüman burjuvazinin sınıf temelli değişimiyle ilişkilendiren bir görüş yer almaktadır.

190. sayıda Dilaver Demirağ (2010b) Marks’ın din anlayışını ve entelektüel bilince yansımalarını yeniden değerlendiriyor. Demirağ’a göre Marx’ın Hegelci yabancılaşma teorisi ve dolayısıyla “din halkın afyonudur” sözü klişeleşmiştir.¹⁷ Buna göre Marx’ın din anlayışına şekil veren ideolojinin yanlış bilinç olduğu tezi artık geçerli değildir. Kartezyen felsefedeki iki öz (gerçeklik) düşüncesi ve camera obscura tezi Marx’ın yanlış bilinç yaklaşımına kaynaklık ediyordu. Bu bilgilere dayanan nesnel ve öznel gerçeklik ayırımına göre din öznel gerçekliğe

¹⁶ Burada İslam’ın sol düşünce kapsamında ele alınması değil, adaletsizlikler karşısında Müslümanların duruşunun nasıl olması gerektiğini ifade ederken sol kavramlardan ve bakış açısından faydalanmak kastedilmektedir.

¹⁷ Burada klişe günümüzdeki toplumsallığı açıklayamama anlamında kullanılmaktadır.

dayanır ve Marx'ın din anlayışına kaynaklık eden ideoloji yaklaşımı da öznel gerçekliğe bağlıdır. Ancak Demirağ beyin araştırmalarına dayanarak bilincin bir kurulum ve inşa faaliyeti ve dolayısıyla öznel bir süreç olduğunu söyleyerek gerçeklik ayrımı fikrini reddediyor. Marx'ın insanın temel özelliği olarak gördüğü emek karşısında emek-zanaat ayrımını hatırlatıyor ve insanın temel özelliğinin soyutlama ve sembolleştirme becerisi olduğunu söylüyor.

Demirağ (2010b) Türk solunun yerli olamayışını da konu ediyor. Bu topraklarda eşitlik ve adalet arayışının öteden beri var olduğunu söylüyor. Solu da özgürlük ve eşitlik arayışı olan komünalizmin “modern seküler hali” olarak tanımlıyor. Bu durumda sol, seküler olma durumuyla kadim olandan farklılaşmış oluyor ve Demirağ açısından solun bu topraklarda zayıf kalmasına da neden oluyor. Demirağ Marksist solun dayanağı olan Marx'ı ve Marx'ın aydınlanmacı bakış açısıyla dini afyon olarak görmesini bir klişe olarak kabul ediyor. Demirağ'a göre; Marx'ın tarihin sınıf mücadelesine dayandığı ve kapitalist ekonomiye bağlı olarak alt yapının üstyapıyı şekillendirdiği tezine dayalı toplum teorisi de bugünü açıklamada yetersiz kalmaktadır. Yine de Demirağ'ın bakışıyla Marx, pozitivistler gibi dini ilkel bir düşünce olarak ele almaz. Diğer taraftan Türk Marksistlerinin Stalin'i takip ettiklerini ve pozitivist oldukları için de dine karşı düşman olduklarını belirtir.

Demirağ'a göre (2010b, 51) İbrahimi manada dinler sosyalistlerin düşündüğü gibi teslimiyetçi bir felsefeye sahip değildir. Demirağ'a göre Marx dine aydınlanmacı bir pencereden değil de “Peygamber İşaya'nın penceresi ile baksaydı dine bir yanılsama olarak bakmaz, tersine dönemin irfani hıristiyanlarının komünalizmine uyarak dine karşı dinle bayrak açardı.” Bu sebeple Demirağ'ın yaklaşımında sosyalistler dinin devrimci dinamizminin “münkir-sermaye düzenine” karşı potansiyelinin farkına varmalıdırlar. Demirağ sol-İslam ilişkisine yönelik gerek Birikim'de gerekse Umran'da yer alan yazılarında bu noktanın üzerinde durmaktadır.

Demirağ'a (2010b) göre Marx; dini afyon olarak tanımlamakla kendi döneminin tıbbi bilgisine dayanarak onun acı yatıştırıcı özelliğine de gönderme yapmaktadır. Türkiye sosyalistleri bu ayrıntıyı görmezden gelerek dinin sadece uyuşturucu, uyutucu olduğu fikrine bağlı kaldıklarını düşünmektedir. Demirağ'a göre bunun aksine din, insanın bu dünyanın bütün zulümleri karşısında uyuşmasını değil, ağrılarının yatışmasına yardımcı olmaktadır. Demirağ'a göre Marx ve onun din konusunda fikir kaynağı olan Feuerbach'ın yaklaşımı, o dönemin din anlayışı ve antropolojisine uygundur. Bu yaklaşım paganizmle de ilişkilidir. Buna göre insanlar korktukları ve anlam vermedikleri doğal güçleri soyutlamakta ve onlara tanrılık atfetmektedirler. Bu durumda din de yanlış bilinçtir. Demirağ'a göre İbrahimi dinlerde ve özellikle de İslam'da Tanrı mutlak aşkın olduğu için bu kapsamda (Marx'ın da dahil olduğu) değerlendirilemez.

188. Sayıda Alaaddin Karaca (2010, 72) genel olarak araştırma ve buldukları konunun hakkını verme konusunda yetersiz gördüğü Müslüman aydınlardan “...ellerinde zulme karşı bir Kitap varken, muhalefeti, başkaldırmayı, sosyal adalet önerisinde bulunmayı, Marksist aydınlardan mı öğrenmeliydiler?” diyerek sol ve ilahiyat yazını konusunda yakınıyor. Birikim’de başlayan bu girişime solun halkla bütünleşmesi önündeki din engelini yeniden değerlendirmesi açısından olumlu bakıyor ancak 1960’larda Yön dergisinde olduğu gibi bir durum yaşanmamasını umuyor:

Türkiye’de Marksistlerin halkla bütünleşememesinin önündeki en büyük engel ‘din’dir. Yön dergisinde toplanan Marksist aydınlar, ilk kez 1960’lı yıllarda kendileri açısından önemli olan bu sorunun üzerine gitmeyi denediler. Doğan Avcıoğlu, Roger Garaudy’nin İslâm ve Sosyalizm adıyla Türkçeye çevrilen kitabına Ön Söz yazdı. Baas Hareketi’ne ve Nasır’a sempatiyle yaklaştılar. Bu çerçevede İslâm ve Sosyalizm bağlamında tartışmalar oldu. Burada Nurettin Topçu merhumun Hareket dergisini de anmalıyız elbet. Ama asıl kaygıları, halkla bütünleşememeleri idi. O nedenle İslâm ve Sosyalizm arasında bağ kurmaya çalıştılar. Bu bence, İslâm’ın muhalif ses olma potansiyelini güçlü bir biçimde barındırdığını dillendirmek bakımından önemlidir (Karaca, 2010, 72).

188. sayıda derginin temel başlığı olan “Seküler Teoloji İslami Sol” 189. Sayıda dergi içinde bölüm başlığı olarak yer almaktadır. Bu bölümdeki yazılar da solun din yaklaşımını ele alıyor. Solun din konusunda temel problemlerinden birisinin vahyin ontolojik bütünlüğünü dikkate almadan onun belirli bir bölümünü bağlamından ayrı olarak modern kavramlar ile açıklamaya girişmesi gösteriliyor. Bunun temel sebebi olarak sol düşüncenin kendi epistemolojik ve ontolojik açıdan yaşadığı anlam buhranını aşma ve yeni kavramsal ve düşünsel genişleme ile sol düşünceye alan açma girişimi olarak görülüyor. Solun kendine zemin açma girişimi olarak ezilmişliğin, dışlanmışlığın öznesi olma halini din üzerinden sorguladığı belirtilmektedir. Bu çerçevede ölçek olarak kullanılan rasyonel düşüncede olsun, dinde olsun amaç insanın kendisinin farkına varmasıdır. Ancak din açısından bir adım ötesi, insanın rasyonel yanıyla kavramasının mümkün olmadığı hakikattir ve bu kısım sosyalist düşüncenin kapsamının dışındadır (Babacan, M. E., 2010).

Aynı sayıda Kenan Çapık (2010) “dünyevi din” olan sol ile İslam arasındaki çatışmayı Türkiye özelinden okuyor ve buna neden olarak sol düşüncenin din dendiğinde aklına Allah inancı yerine Anadolu’da öteden beri süregelen şeyh-mürüt ilişkisinin geldiğini düşünüyor. Bunun yanında solun din konusundaki önyargıları ve basmakalıp cümleleri dine bakışını yönlendirdiğini belirtiyor. Sol, aşkın konuları ve tanrı kavramını merak etmediği için din ile

ilgili yaklaşımının; mülkiyet, iktidar, servet ve fakirlik gibi içkin konulara dinin bakışı üzerinden oluştuğunu düşünüyor.

Çapık (2010) de İslam peygamberinin ölümünden çok kısa bir süre sonra, İslam'ın temel yaklaşımından farklı olarak toplumun iktisadi ve sosyal düzeninde gerçekleşen, solun din konusunda eleştirdiği bozulmaya katılmaktadır. Bu bozulma alanlarını¹⁸ ayrıntılı olarak açıklayan Çapık, önyargıları nedeniyle İslam'a yabancılaşan solu bu aşamada suçlamayı yersiz buluyor.

Derginin 204. Sayısında Dilaver Demirağ'ın yine “sol ilahiyat” konusunda önemli bir yazısı yer almaktadır. Demirağ'a (2011) göre Stalinci yaklaşımdan uzaklaşıp neo-Marksizm'e yaklaşmanın ve Latin Amerika'daki Sol Katolikliğin (Kurtuluş Teolojisi) etkisiyle solun dini gerici olarak gördüğü geleneksel bakışını yumuşatmaya yönelik yeni bir sol kültür gelişmektedir. Bunun yanında Ortadoğu'daki İslamcılığın antiemperyalist duruşu, Hizbullah'ta tezahür eden devrimci Şiiliğin Türkiye'deki benzerlerinden farklı oluşu, 12 Eylül sonrası gelişen ırkçılığa yönelik itirazın etkisiyle sol içinde belli bir azınlıkta İslam'ın gerici olmadığı ve ezilenlerden yana eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olduğu düşüncesi gelişmeye başladığını ifade etmektedir. Bu sürece Ak Parti dönemiyle İslamcılık içinde yaşanan zenginleşme ve liberalleşen İslam bakışına yönelik aydınların ve gençlik çevrelerinin katkısı olduğu görüşündedir.

Solun yakın geçmişinde “Marks'ın Feuerbach eksenli din okumasındaki paganik ve kilise eksenli okuması içinde dinin yeryüzünün çarpıtılmış bir imgesi olduğu görüşü yerine, dinin çok daha önemli bir işleve sahip olduğunu öne süren Marks okumaları merkeze çıktı. Walter Benjamin'in tarihsel maddecilik ile Marks'ın birleşmesi gerektiği fikri, “Umut İlkesi” kitabı ile Tek Tanrıcı dinlerin etik ve ütopyacı boyutunu öne çıkaran Ernst Bloch sayesinde ve tabii bunların ayırdına varılmasını sağlayan Michel Löwy ile Türkiye'deki sosyalistlerin kulakları, duyurgaları açık kesimi İslam'a farklı bir gözle baktılar” (Demirağ, 2011, 57).

Bu çerçevede Demirağ'a göre (2011) Türkiye'de de Kurtuluş Teolojisine benzer bir sorunsal İslam için de geçerlidir. Ancak İslam'da Hıristiyanlıktaki gibi “Hz. İsa'nın dağdaki vaazda dillendirdiği mutlak yoksulluk hali ve bunun manici/gnostik içeriği Kur'an'da mevcut” (Dermiar, 2011, 56) olmaması “Kurtuluş Teolojisinin Marksizan içeriğinin İslam'a taşınmasını

¹⁸ Hilafetin saltanata dönüşmesi, yöneticilerin zenginleşip halkın fakirleşmesi, bu düzeni yıkma girişimleri nedeniyle sadece 2,5 yıl halifelik yapan Ömer bin Abdulaziz'in zehirlenerek öldürülmesi, hür doğan insanların köleleştirilmesi (kölelik sisteminin savaş esirleriyle karıştırılması), cariyeliğin kurumsallaştırılması bozulmaya örnek olarak verilmektedir.

olanaksız bırakıyor’’ (Demirağ, 2011, 57). Bu bağlamda Demirağ İlhami Güler¹⁹ ve İhsan Eliaçık’tan²⁰ kendi bakış açısını şöyle ayırıyor: “...dinin hakikati olarak gördüğüm şeye sadık kalarak ama bu hakikati güncelleştiren bir içtihadında soldan, modern düşünceden istifade edilebileceğini düşünmem. Birilerine şirin gözükmek, özellikle sol çevrelerde idol olmak için dinin temel gerçeklerini yadsıyarak, aşırı yorum olarak tanımladığım tevili tefsirin yerine geçirmek bu çabanın daha baştan ölü doğmasına neden olur’’ (Demirağ, 2011, 57).

Buna rağmen Demirağ (2011) sonrasında yine yöntem hatası yapıldığını Kurtuluş Teolojisi üzerinden İslam’a yaklaşıldığını, Hasan Hanefi’nin aydınlanmacılığının övüldüğünü, “Marksizm’le rekabet edebilme adına epeyce Marksistleştirilmiş üstelik de Marks’ın en sığ üçüncü dünyacı tarzda bir yorumlanması olarak Ali Şeriatî’nin Hanefilik ve tasavvuf kaynaşması sonrasında cumhuriyetle birlikte “...muhafazakarlaşmış ve özü iyice boşalmış Sünni gelenekle...” uyumsuzluğunun görmezden gelinerek ön plana çıkarıldığını “ya da artık klişe haliyle heterodoksi kavramı ile İslam’ın Alevileştirilmiş bir yorumu üzerinden İslami sol türetilmeye’’ (Demirağ, 2011, 58) çalışıldığını belirtmektedir. Demirağ’a (2011, 60) göre “İslam karşısında İslami Sol denen grup da Sol İlahiyat adı ile Kurtuluş Teolojisi’ni İslam’a eklemeye çalışanlar da İslam’a prokrütesvari bir biçimde eziyet ediyorlar.”

Demirağ’ın (2011, 60) düşüncesinde “...İslam ne Hz. İsa’da olduğu gibi mülksüzlüğü över, ne dünyalığı için çalışıp çabalamayı, rızkının peşinde koşmayı olumsuzlar, ne de zenginliği bencilliğe dönüşüp de tahakküm haline gelen servet hariç kınar, olumsuzlar. İslam dünya ile ahiret arasında ölçülü bir hayat önerir mümine.”

İnfak kapitalizmi baskılayan bir ölçüdür. Kur’an’ı ve sünneti veri alan bir toplum aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluğu, servetin bir tahakküme dönüşmesini ortadan kaldırır. İslam’ın ölçüleri ile oluşan bir toplum dengesizliklerin olmadığı, sosyal refahın ya da gelir dağılımının adil olduğu bir toplumdur. Ama bu toplum ne modern sosyalizmdir, ne ortaçağ komünizmidir. Sanırım Kurtuluş Teolojisi’ni transfer etmeye çabalayanlar, yani kitabı aşırı yorum anlayışı ile okuyan İslamcı solcular ve sosyalistler metni çarpıtmadığı, anlamı altüst etmedikleri sürece istediklerine ulaşamazlar. İslam ne modern eşitlikçiliği, ne İsevi zühdü, Azizane bir hayatı herkes için ana yol olarak ortaya koyar (Demirağ, 2011, 60).

Dergide İslam-sol ilişkisini politik konjonktür çerçevesinde ele alan değerlendirmeler de yer almaktadır. Bekir Karakoç’un yaklaşımına göre (2012) İslam-sol ilişkisi bağlamında

¹⁹ İlhami Güler’in “Direniş Teolojisi”ne (2011) gönderme yapıyor. Burada Ali Şeriatî’nin (1997) “Dine Karşı Din”inde olduğu gibi egemenlerin düzenine karşı gerek yerel gerekse küresel ölçekte yeni bir teolojinin imkanı sorguluyor.

²⁰ Eliaçık’ın özellikle eşitsizlik ve infak sorunundan bahsettiğini belirtiyor. İhsan Eliaçık’ın kendi görüşüne uygun ayetleri ilk anlamıyla ele alırken diğerlerini tevili etme yoluna gitmesini örnek gösteriyor.

Birikim’de gerçekleşen ‘‘sol-ilahiyat’’ tartışmaları, dönemin iktidarının muhafazakârlığı öne çıkararak duruşu karşısında eşitlik ve adaleti çağırarak bir muhalefet biçimidir ve ayrıca 1960’lı yıllarda gelişen İslam sosyalizm ilişkisindeki tarihsel ve teorik bilgi eşiğini aşmamıştır.

2.İhsan Eliaçık’ın ‘‘İslami Sosyalizm’’ine Umran’ın Yaklaşımı

Bir ilahiyatçı olarak Recep İhsan Eliaçık’ın İslam’ın özgün bir yorumunun geliştirilmesinde ve İslam ile sosyalist ilkeler arasında ilişki kurulmasında (2011a) dikkate değer bir katkı sunmuştur. Özellikle yakın dönemde ‘‘Antikapitalist Müslümanlar’’ ve ‘‘Emek ve Adalet Platformu’’ gibi sivil toplum kuruluşlarının fikren desteklenmesinde rol oynamıştır. İslam’ın temel ilkelerinin; bireye yönelik ameli ve topluma yönelik sosyal, politik ve iktisadi boyutta (2011b), Kur’an-ı Kerim’in ‘‘yenilikçi tefsiri’’ (2020) ve İslam tarihinin eleştirel okuması (2016) yardımıyla yeniden değerlendirilmesini vaaz etmektedir.

Eliaçık’ın telif eser listesi ve din yorumunun teorik çerçevesi oldukça geniştir. Burada özellikle İslam ve sosyalizm ilişkisi bağlamında öne çıkan bazı görüşlerine yer verilecektir. Bunlardan birincisi ‘‘sol ilahiyat’’ yazınında da ele alınan eşitlik ve adalet kavramlarının birbiriyle ilişkisi ve üstünlüğü meselesidir. Eliaçık (2011c) bu iki kavramı birbiriyle bütünleştirerek izah etmeye çalışır. Buna göre insanlar öncelikle birbirlerine eşit olarak yaratılmışlardır ve sonrasında eşitliğin bozulmasına şahit olan insan, içinden ‘‘fışkırıp çıkacak şekilde adalet’’ duygusuyla donatılmıştır. Bu eşitsizliğin giderilmesiyle insanların adalet duygusunun tatmin edilebileceğini düşünmektedir. İnsanların toplumsal yaşamdaki edimleriyle doğan eşitsizliklerin, Allah’ın takdiri olduğu şeklindeki inancın Emevi propagandasının ürünü olduğunu düşünmektedir. İnsanların yaradılışı sırasında Allah’ın takdir ettiği farklılıkların yine insanlar tarafından eşitsizliklerin oluşması ve korunması için kullanıldığını belirtmektedir. ‘‘...Kuran, bu eşitsizliği gidermek amacıyla, bilginin, iktidarın ve servetin belirli ellerde toplanmasına ve dönüp dolaşmasına şiddetle karşı çıkar’’ (Eliaçık, 2011c, 12) diyerek toplum üzerinde belirli bir azınlığın Gramsciye manada her türlü hegemonik tahakkümüne karşı çıkmaktadır. Keza Eliaçık (2011b) açısından insanların birbirleri üzerinde ölçüsüzce eşitsizlik oluşturacak servet birikimi, Kur’an ve İslam’ın öncelikli mesajına aykırıdır. İslam öncesi Arap yarımadasındaki düzen (cahiliye) bugünkü liberal-kapitalist sistemle benzeştiğini, ‘‘İslam devrimiyle’’ bu düzenin sona erdiğini ve bu benzerlik nedeniyle İslam’ın da günümüzün kapitalist düzenine karşı olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak İslam’ın kapitalist düzenin değil, sosyalizmin öngördüğü toplum biçimine daha yakın olduğunu iddia etmektedir.

Eliaçık (2003) devlet olgusunu da adalet kavramıyla yeniden inşa etmeye çalışır. Eliaçık ‘‘diyalektik’’ bir okumayla adalet devletine giden süreçte; din devletini tez, laik devleti antitez ve adalet devletini sentez olarak tarif ediyor. Adalet devletinin; din ile devlet, milletle devlet

arasında dengeyi ve uyumu sağlayacağını, farklı çevrelerin bir arada yaşamaya yönelik korkularını gidereceğini düşünmektedir.

Eliaçık’ın “sosyal İslam” yaklaşımı; ötekinin durumunu diğerkâmcâ bir hissiyatla dert edinen, dayanışmayı benimseyen bir insan ve toplum modeline dayanır (2011c). Eliaçık (2011c, 13) “emek, emeğin hakkı, ezilenler, yoksullar, ...eşitsizlik, özgürlük, hürriyet” gibi kavramların iddia edildiği gibi modern kavramlar olmadığını, dini dünyadan devşirildiğini düşünmektedir. Modern sosyal bilim literatüründe daha çok sosyalist düşünceye has olduğu düşünülen kavramlar üzerinden insan ve toplum tahlili yapmaktadır.

Umra’da İhsan Eliaçık’ın önermelerine de yönelik tenkit yer alır. Eliaçık’ın “yeni İslami sosyalizm” yaklaşımını eleştiren Bekir Karakoç (2012) Eliaçık’ın aydınlanma aklına yakın olduğunu düşünmektedir ve yenilikçi İslam tezi ile ekonomi-politik görüşleri arasında uyumsuzluk olduğunu, ihtiyaçtan fazlasının dağıtılması gerektiğini düşünmekle “... ilkel komünizmin basit paylaşmacı modelini...” aşamadığını ileri sürmektedir.

Karakoç (2012) Eliaçık’ın Aydınlanmanın nüvelerini taşıyan bilime dayalı, pozitivist olmakla birlikte ahlakı ve adaleti de önceleyen yenilikçi aklının ortaya çıkıp toplumsallaşmasını Türkiye açısından anakronik bulmaktadır. Batı’nın geçirdiği tarihsel sürecin (üretim şeklinin değişimi, mülkiyet biçiminin değişimi, bireyin ve özel teşebbüsün ortaya çıkışı) Türkiye ölçeğinde de yaşanarak Eliaçık’ın arzuladığı yenilikçi aklın gerçekleşmesini diyalektiğin taraflarının tekrar belirmesinin imkânı nispetinde “ütopik” görmektedir. Eliaçık’ın aklın araçsallaştırılarak totaliterleştiğine yönelik yakın geçmişteki gelişmelerden habersiz olduğunu düşünmektedir. Karakoç’a göre Eliaçık din yorumunda belirli bir usul (metot)²¹ ortaya koyamamıştır. Ayrıca Eliaçık’ın İslam tarihini özcü olmayan tarihselci bir bakışla yorumladığını, İslam tarihindeki “statükocu din odaklarının” temsil ettiği büyük anlatıları mahkûm ettiğini ancak yenilikçi din anlayışını izah ederken kendisi de büyük bir anlatı olan Ortodoks Marksist (sosyalist) kavramlara başvurduğunu böylece kendi din anlayışını tarih üstü kılmakta ve eleştirdiği din anlayışıyla benzeştiğini düşünmektedir. Buna göre İhsan Eliaçık:

... İtikat (melekler, cin, mucize vs.) ve ibadetleri bir şekilde tarihsel addediyor ve bunların ekonomi-politik ve maddi boyuttan okuyup değerlendirerek kutsal ve batını (manevi) boyuttan arındırıyor. Öte taraftan emek, ekmek, değer üretmek, artı-değer gibi kavram ve olguları kutsal bir mahiyete büründürüyor ve dinsel bir mistikliği hatırlatan ifadelerle öne çıkarıp övüyor (Karakoç, 2012, 111).

²¹ Örnek olarak Eliaçık’ın kendi din anlayışına uygun ayetleri düz yorumlamasını, diğerlerini ise tevil etmesini vermektedir.

Karakoç (2012) modern ulus devlet dini kavramların yerine modern kavramlar (ulus, bayrak, vs.) ikame ettiyse İhsan Eliaçık'ın da seküler kavramları kutsallaştırdığını iddia ediyor. Eliaçık'ın yaklaşımının İslami olup olmadığı ve "... bu kavram ve olguları savunmak için İslam'a gerek var mıdır? ..." sorusuna İslam'ın halkın üzerinde etkili olması ve Eliaçık açısından dinin gerek halkın uyutulması gerekse iyileştirilmesi noktasında bir afyon işlevi gördüğünü hatırlatarak cevaplamaktadır.

Mustafa Tekin de (2010) İhsan Eliaçık'ın sosyalizm ile İslam ilişkisine yönelik yaklaşımını ele almaktadır. Eliaçık'ın sol kavramları kullanarak yaptığı "paradigmatik boyutu zayıf, söylem düzeyinde kalan" eleştirinin İslam'ın kendi içinden yapılmasını arzulamaktadır. Eleştirinin iktisat odaklı olmasının kültürel, toplumsal ve siyasi olanı geri planda bıraktığını düşünmektedir. Ayrıca Eliaçık'ın İslam yorumunda ihtiyaç dışı her şeyin biriktirilmesini haram görmesi ve mülkiyete sınırlar getirilmesi yönündeki görüşlerinin tartışılmasını öngörmektedir. Bunun yanında Allah'ın sadece teolojik değil praxise²² yönelik tanımlanması da Tekin açısından dikkate değerdir.

Sonuç Yerine

Umran, İslam ile sol arasında kurulmaya çalışılan iletişime ve her bir çevrenin ötekinden devşirdiği kavramlara yönelik menfi ve müspet yönde eleştiriler içermektedir. Ancak Umran Dergisi'nin "sol ilahiyat" konusundaki temel yaklaşımı, bunu seküler bir teoloji oluşturma girişimi olarak görmesidir. İslam'ın kavram çeşitliliği bakımından sağ ve sol ideolojilerle değerlendirilmesinin mümkün olduğu görüşü dergide sıklıkla işlenmiştir. Bu durumda modern kavramlar ile dini kavramların ortaya çıkış sürecinin birbirinden bağımsız oluşu, ontolojik ve epistemolojik olarak farklılığı dile getirilerek sol kavramların yardımıyla İslam'ın yorumlanmasında zeminin sağlam olmadığı görüşü genel olarak savunulmaktadır. Ayrıca dindarlık kavramının semavi dinlere has görülmemesi sebebiyle sol çevrelerin bu kapsamdaki faaliyetlerine "sol dindarlığa" alan açma girişimi olarak bakılmaktadır. Bir diğer eleştiri konusu ise sosyalizmin eşitliği²³ ile Müslümanların iktisadi²⁴ ve sosyal²⁵ açıdan eşitliği arasında kurulmaya çalışılan benzerliğe yöneliktir. "Sol ilahiyat", "İslami sol" ya da "İslam sosyalizmi" gibi başlıklar altında insanların en azından iktisadi açıdan eşitlenmeye çalışılmasının İslam açısından daha belirleyici bir ilke olan adaletle zarar vereceği

²² Allah'ın eyleme, amele, hayata dönük yüzü olarak tanımlanmaktadır.

²³ Gerek sosyalizmin gerekse liberalizmin bakış açısıyla ele alınmış eşitlik ilkesinin ve türevlerinin Aydınlanma sonrası ortaya çıkması sebebiyle semavi dinlerin zaviyesinden ele alınmasının epistemolojik açıdan yanlış olduğu vurgulanmaktadır.

²⁴ İnfak kurumu üzerinden yapılması öngörülmektedir.

²⁵ İnsanın Allah'a kulluğu üzerinden toplumsal düzeyde eşit görülmesi kastedilmektedir.

düşünülmektedir. Bu bağlamda dergide kabul gören yaklaşıma göre sosyalizmin tersine İslam açısından toplumsal düzeyde komünal bir eşitlik kurulması yerine bireyler arasında İslam ilkeleri çerçevesinde adaletin sağlanması daha olası ve tercih edilir bir çözümdür.

Sol İlahiyatın işlevine yönelik büyük oranda fikir birliğine varılan nokta ise İslam’ın sağ ve muhafazakâr çevreler tarafından dayatıldığı düşünülen yorumuna karşı geliştirilen eleştiriye zemin oluşturmasıdır. Bir diğer olumlu bakış ise sağ ve muhafazakâr ilahiyat anlayışı tarafından geliştirildiğine inanılan kudret ve merhamet temelli tanrı tasavvuru yerine adalet ve merhamet temelli tanrı anlayışının geliştirilmesine katkı sunduğu yönündedir. Bu duruma bazı yazarlar olumlu yaklaşıp da Birikim’de de yazılarına yer verilen Dilaver Demirağ gibi yazarlar Müslümanların sermaye ve kapitalizm tarafından yutuldukça hapsedikleri statükocu din anlayışına yönelik eleştirinin soldan değil İslam’ın kendi içinden gelmesi gerektiğini düşünmektedir.

Umran Dergisi’nde sosyalistlerin dine bakışını değiştirme konusunda da bir çaba söz konusudur. Burada özellikle Marx’tan başlayarak olgunlaşan, dinin yanlısına ya da yanlış bir bilincin sonucu ortaya çıktığına yönelik görüşü çürütme girişimi dikkati çeker. Bu açıdan özellikle Dilaver Demirağ açısından Marx; kendi döneminin antropolojik bilgisine dayanarak dini paganizme indirgemiş ve insanların karşılaştıklarında anlam veremedikleri olayların etkisiyle din kurumunu geliştirdiklerini düşünmüştür. Ancak İslam’da ve diğer semavi dinlerde tanrı mutlak aşkın olduğu için insanın bu dünyaya ilişkin korkularını besleyen ve dini duygularını şekillendiren bir otorite söz konusu değildir. Ve hatta insan kulluk müessesesi üzerinden tanrının buyruğuna aracısız bağlı olduğundan modern bireye göre daha özgür kabul edilebilir. Umran’ın içeriğine bakıldığında sol ya da sosyalist çevreler, dine yönelik yaklaşımını gözden geçirirken Marx’ın belirli bir kalıba sığdırılmış görüşlerinden ziyade bu farklılığı dikkate almaları gerektiği ifade edilmektedir.

Günümüzde bazı ülkelerin²⁶ haricinde gelir dağılımındaki uçurum ortadadır. Küresel ölçekte ise her türlü iktisadi değerlerin dağılımındaki eşitsizlik düzeltilemez bir boyuta ulaşmıştır. Aydınlanma sonrasında, alternatif modernlik biçimleri dahil, önerilen reçetelerin toplumların; sosyal, ekonomik ve politik sorunlarına çözüm üretmediği ortadadır. Reel sosyalizmin çöküşü sonucunda “liberal demokrasinin nihai zaferiyle” (Fukuyama, 2012) iyice genişleyen küresel kapitalist sistem, mevcut sorunları çözmek yerine daha da derinleştirmiştir.

²⁶ Danimarka, Norveç, Finlandiya, İsviçre, Japonya, Güney Kore, Kanada, ... şeklinde sıralayabileceğimiz ülkelerde de liberal kapitalist sistem uygulanmaktadır. Ancak burada konu edilmesi olanaksız farklı parametreler sebebiyle en azından iktisadi açıdan kabul edilebilir bir refah düzeyine sahiptirler.

Liberal kapitalist sistemin insanın arzularını kamçılması ve hedonist bir yaşam tarzını teşvik etmesi Müslümanlar açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Peki İslam insanın hangi yanına hitap etmektedir? Müslümanın, tam olarak karşılanması olanaksız arzularının peşinde koşarak ötekini durumu karşısında giderek duyarsızlaşması kulluk vicdanına²⁷ sığar mı? Müslümanın; buyurulduğu üzere iman ve ibadet etmesi, bu dünyaya ilişkin kulluğunu yerine getirmesi açısından yeterli midir? Müslümanlar, ezilenlerin durumu karşısında “Allah’ın takdiri” ne sığınıp süregelen her türlü toplumsal düzene rıza gösterip susacak mı, yoksa İslam’ın doğuşu öncesindeki sahneyi hatırlayıp onun toplumsal işlevini yeniden yerine getirecek mi? Müslümanlar, insanlar arasında zulme dayanan eşitsizliklere, yaratılıştaki farklılıklara bağlayıp rıza mı gösterecekler? Sol ilahiyat yazını, bu sorunların çözümüne ilişkin İslam’ın öngördüğü temel ilkeleri Müslümanların yeniden hatırlayıp özümsemesinde yardımcı olabilir.

Bir Müslümanın kendi dinini yaşamak için herhangi bir ideolojik düşünceye ya da kavrama ihtiyacı olmadığı açıktır. Ancak İslam dahil en azından semavi dinlerin belirli bir siyasal ve iktisadi düzen tarif etmediği de ortadadır. Bu durumda İslam’ın sol kavramlar üzerinden diyalektik materyalist bir yöntemle ele alınması, antropolojik bir yaklaşımla yaratılış fikrinin sıradanlaştırılması, teolojik önermelerle “Tanrı düşüncesinde” Hristiyanlıktakine benzer bir tartışma alanı açılması karşısında Müslümanlar ne yapmalıdır? Öncelikle sol ilahiyat söyleminde iki farklı amacın olduğunu belirtmek gerekir. Birincisi ana akım din anlayışını (Sünni İslam) değiştirmek, ikincisi ise mevcut toplumsal düzenin çarpıklığını göstermek için İslam’ın da bu toplumsal düzeni meşru gördüğü düşüncesini Müslümanların zihninden kazıdır. Birincisi daha çok entelektüel boyutta sürdürülmesi gereken bir tartışmadır ve Umran çevresinin bu konudaki kaygılarını anlamak mümkündür. Ancak ikinci amaca yönelik sol ilahiyat yazını değerlidir ve Umran çevresinin de bu içeriğin eleştirilmesi noktasında çekimser olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Akkoç, Devrim Aydın. “Marksizme İslam’dan Bakmak: İmkanlar Ya Da İmkansızlıklara Dair”. *Birikim* 256–257 (2010), 110–119.

Alpman, Polat Sait. “Sol Siyaset, İslamcılık ve Sağ İlahiyat: ‘Sol İlahiyat’ Tartışmalarının Hermeneutik Bağlamı”. *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar ve Yaklaşımlar*. ed. Batal Salih. 93–120. Ankara: Gece, 2018.

²⁷ Kulluk vicdanının temel karakteristiği merhamettir. Müslüman Allah’ın kulluğuna (merhametine) sığındığı için çevresine de aynı duygunun yayılmasına vesile olur.

Arslan, Abdurrahman. “İslam’dan, Sol Bir İslam Kadar Liberal Bir İslam Türetmek de Mümkün Değildir”. 2010.

Aydın, Mustafa. “Sol İslam ve Kavramların Dili”. *Umran* 188 (2010), 22–25.

Babacan, Mehmet. “Müslüman Orta Sınıf(In) Krizi”. *Umran* 188 (2010), 54–57.

Babacan, Mehmet Emin. “Sol Düşüncenin Din’le İmtihanı”. *Umran* 189 (2010), 36–38.

Belge, Murat. “Sol ve Din Konusu”. *Birikim (Haftalık)*. August 2020. Accessed December 9, 2020. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10235/sol-ve-din-konusu>

Belge, Murat. “Solun Dine Bakışı”. *Birikim (Haftalık)*. November 2017. Accessed December 1, 2020. <https://birikimdergisi.com/haftalik/8625/solun-dine-bakisi>

Cengiz, Can. *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisi’nde Medine Vesikası ve İslamcılık Tartışmaları*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Cesur, Ertuğrul. *Müslüman Sosyalistler: Bir Kurtuluş Teolojisi Olarak İslam*. Eskiyeşi, 2012.

Çapık, Kenan. “Sol’u Çıkmazlarımız Mı Besliyor?” *Umran* 189 (2010), 39–43.

Demirağ, Dilaver. “İslam Sosyalist Olur Mu?” *Umran* 188 (2010a), 50–53.

Demirağ, Dilaver. “Din Halkın Afyonudur: Bir Klişe Olarak Marks ve Din”. *Umran* 190 (2010b), 48–51.

Demirağ, Dilaver. “Kurtuluş Teolojisini İslamileştirmenin Handikapları”. *Umran* 204 (2011), 55–60.

Eliaçık, Recep İhsan. *Yaşayan Kur’an*. İstanbul: İnşa, 2020.

Eliaçık, Recep İhsan. “Kuran’da Eşitlik ve Sosyal Adalet”. *Ortadoğu’da ve Türkiye’de Emek ve Adalet Mücadelesi Sempozyumu*. 11–13. Emek ve Adalet Platformu, 2011c.

Eliaçık, Recep İhsan. *Sosyal İslam: Dinin Direği Paylaşımıdır*. İstanbul: Destek, 2011a.

Eliaçık, Recep İhsan. *Adalet Devleti: Ortak İyinin İktidarı*. İstanbul: İnşa, 2003.

Eliaçık, Recep İhsan. *Öteki İslam Tarihi-3*. İstanbul: İnşa, 2016.

Eliaçık, Recep İhsan. *Mülk Yazıları*. İstanbul: İnşa, 2011b.

Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil, 2012.

Güler, İlhami. *Direnış Teolojisi*. İstanbul: Ankara Okulu, 2011.

Karaca, Alaaddin. “Doğumunun Yüzüncü Yılında Kemal Tahir Soruşturması”. 2010.

- Karakoç, Bekir. “İhsan Eliaçık ve (Yeni) İslami Sosyalizm”. *Umran* 215 (2012), 103–113.
- Mengüşoğlu, Metin Önal. “Türkiye’de Dindarlık Profili”. *Umran* 188 (2010), 26–35.
- Miles, Matthew B. - Huberman, A. Michael. *Nitel Veri Analizi*. Ankara: Pegem, 2015.
- Özdoğan, Kazım. “Bir Özgürlük Teolojisinin İmkanları Üzerine”. *Birikim* 250 (2010a), 26–36.
- Özdoğan, Kazım. “Hangi ‘İslam’, Neden’ Sol İlahiyat’?” *Birikim* 259 (2010b), 31–39.
- Özdoğan, Kazım - Devrim Aydın Akkoç (eds.). *Sol İlahiyat Dini Soldan Okumak*. İstanbul: Birikim, 2015.
- Öztürk, Armağan. “Birikim Dergisinde Liberal Sol İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme”. *Doğu Batı* 59 (2011), 177–204.
- Punch, Keith F. *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal, 2014.
- Sıbai, Mustafa. *İslam Sosyalizmi*. İstanbul: Dergah, 1976.
- Sönmez, Burhan. “Ütopya: Sol İlahiyat! Birikim”. *Birikim* 246 (2009), 34–41.
- Sönmez, Burhan. “Kötülük ve Aşk Arasında: Sol İlahiyat”. *Birikim* 258 (2010), 7–18.
- Şeriati, Ali. *Dine Karşı Din*. İstanbul: İşaret, 1997.
- Tekin, Mustafa. “Mülk Yazıları’na Bir Kritik”. *Umran* 188 (2010), 36–40.
- Umran. “Hakkımızda”. 2 Eylül 2020. <http://www.umrandergisi.com.tr/hakkimizda-pg5.html>
- Vannesson, Pascal. “Vaka İncelemeleri ve Süreç Takibi: Kuramlar ve Pratikler”. ed. Porta Donatella Della - Keating Michael. 271–290. İstanbul: Küre, 2015.
- Zaptçioğlu, Dilek. “Dietrich Bonhoeffer ve Ali Şeriati’de Sol İlahiyatın İzleri: Tanrıya Aşağıdakilerin Penceresinden Bakmak”. *Birikim* 244/245 (2009), 56–71.
- Zaptçioğlu, Dilek. “Seküler Zeminin Kaybı - Ortak Dilin ve Geleceğin Kaybı: Filistin’e Solun Penceresinden Bakmak”. *Birikim* 251/252 (2010), 79–88.

